

12. Психологический словарь / Под ред. Войтка В.И. – К.: Вища школа, 1982. – 216 с.
13. Ролле Й. Гигиенические очерки Подольской губернии // Труды Подольского губернского статистического комитета. – Каменец-Подольск, 1869. – 64 с.
14. Ролле И. Популярная гигиена. Курс лекций, прочитанных в Подольской духовной семинарии // ПЕВ. – 1879. – № 10-20; Окр. відб. Каменец-Подольск, 1880. – 60 с.
15. Роменец В.А. Історія психології ХІХ – початку ХХ століття: Навч. посібник. – К., 1995. – 614 с.
16. Сікорський І. Задачі нервово-психічної гігієни і профілактики. – К., 1907. – С. 3-4.
17. Соціальна медицина та організація охорони здоров'я / Під заг. ред. Ю.В. Вороненка, В.Ф. Москаленка. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2000. – 680 с.
18. Яворовський Н.И. Воспоминания о Иосифе Иосифовиче Ролле // Труды Подольского церк. историко-археолог. общества. – Вып. X. – К-П., 1904. – 509 с.
19. Rolle J.A. Choroby umyslowe // Notatki. – Petersburg, 1863. – Cz. 1-2.

In the article belongs for a purpose to analyses scientific activity of podilsky scientist Y.Y. Rolle and to define his payment in socially psychological researches of region.

Key words: psysical health, social hygiene, Podillya, psychohygiene, history of psychology.

Отримано: 30.06.2009

УДК 155.9

М.В. Шевченко

АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ ДО НАВЧАННЯ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

У статті розглядаються особливості емоційного стану дітей із загальним недорозвиненням мовлення при переході до навчання у загальноосвітній школі. Аналізуються теоретичні дані, результати клінічних та психолого-педагогічних досліджень дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Визначаються ключові проблемні питання майбутнього дослідження.

Ключові слова: загальне недорозвинення мовлення, адаптація, емоційні стани, страх.

В статтє рассматриваются особенности эмоционального состояния детей с общим недоразвитием речи при переходе к обучению в

средней общеобразовательной школе. Анализируются теоретические данные, результаты клинических и психолого-педагогических исследований детей с общим недоразвитием речи. Определяются ключевые проблемные вопросы будущего исследования.

Ключевые слова: общее недоразвитие речи, адаптация, эмоциональные состояния, страх.

За даними медико-соціальних досліджень, за останні декілька років значно збільшилася кількість дітей шкільного віку з порушеннями розвитку, зокрема мовного. У наш час учні з вадами мовного розвитку складають найчисленнішу групу дітей з порушеннями розвитку. Найбільш поширеними є затримка мовленнєвого розвитку, загальне недорозвинення мовлення, що виявляються на фоні дизартричних компонентів і неврологічної симптоматики.

Проте, психологічні особливості дітей з вадами мовлення вивчені недостатньо, а проведені дослідження не дають змогу комплексно підійти до проблеми адаптації та колекційної роботи в межах психологічної допомоги. Саме цим зумовлена актуальність дослідження емоційних станів дітей з загальним недорозвиненням мовлення в процесі адаптації до навчання у середній школі.

В останні десятиліття значно збільшилася кількість робіт в області лінгвістики і психолінгвістики дитячої мови. У зв'язку з цим склалися теоретичні передумови для комплексного, мультидисциплінарного вивчення особливостей формування мови, мовлення, когнітивних здібностей в онтогенезі у дітей з різними формами недорозвинення мовлення.

Проте аналіз літературних даних показав, що, незважаючи на зростання кількості дітей, які мають порушення мовного розвитку, серед сучасних досліджень представлено вкрай обмежене коло таких, що розглядають особливості становлення особистості таких дітей, їх емоційні та мотиваційні особливості. Це значно знижує ефективність психологічної допомоги цій категорії дітей.

Вивчення особливостей емоційних характеристик дітей з мовними розладами не втрачає своєї актуальності з моменту виникнення в психології питання про співвідношення емоцій і мови, вперше сформульованого Л.С.Виготським [1]. Але сьогодні це питання потребує формування цілісної програми практичної допомоги при адаптації дітей з вадами мовлення, яка б базувалася на комплексному теоретичному обґрунтуванні. А для сучасної психології та такого її напрямку, як логопсихологія, актуальним є питання про психологічні особливості дітей з вадами мовлення, взаємозв'язок емоцій і мови в онтогенетичному розвитку.

Отже, питання особливостей емоційної сфери як важливого регулятора діяльності, психічного стану та розвитку дітей з вадами мовлення особливо важливе та актуальне, оскільки від його вирішення залежить своєчасна діагностика та корекція, а отже, і успішна соціальна адаптація та подальший мовленнєвий та соматичний розвиток підростаючого покоління.

Загальне недорозвинення мовлення: дані клінічних досліджень

Мова є дуже складною психічною діяльністю, що підрозділяється на різні види і форми. Формуючись, мова проходить декілька етапів розвитку, перетворюючись на розгорнену систему засобів спілкування та опосередкування різних психічних процесів. Серед чинників, сприяючих виникненню мовних порушень у дітей, розрізняють несприятливі зовнішні (екзогенні) і внутрішні (ендогенні) чинники, а також зовнішні умови навколишнього середовища [2].

Вперше теоретичне обґрунтування загального недорозвинення мовлення було сформульоване в результаті багатоаспектних досліджень різних форм мовної патології у дітей дошкільного і шкільного віку, проведених Р.Є. Левіною та її колегами в 50-60 роках 20-го століття [3].

На сьогодні у вітчизняній логопедії використовують дві класифікації вад мовлення: клініко-педагогічну та психолого-педагогічну. В межах психолого-педагогічної класифікації, що була розроблена в роботах Р.Є. Левіної (1968), виділяють три рівні мовленнєвого розвитку у дітей з мовною патологією, описані нижче [3,4].

Клінічна класифікація, представлена в роботах Є.М. Мاستюкової (1997), пропонує розглядати загальне недорозвинення мовлення трьох типів [5]:

- неускладнений дизонтогенетичний варіант загального недорозвинення мовлення (ЗНМ);
- ЗНМ у поєднанні з низкою неврологічних та патопсихологічних порушень (ускладнений варіант ЗНМ);
- ЗНМ внаслідок моторної алалії.

Відповідно до класифікації Є.М. Мастюкової, загальне недорозвинення мовлення – системне порушення експресивного та імпресивного мовлення.

В МКБ-10 (Международная Классификация Болезней 10-го пересмотра) використовується клінічна класифікація вад мовлення. А в межах психолого-педагогічної класифікації виділяють 2 групи: порушення засобів спілкування (фонетико-граматичні вади, загальне недорозвинення мовлення), та порушення у використанні засобів спілкування (заїкання, комбінований дефект) [2].

У логопедії і спеціальній психології під загальним недорозвиненням мовлення у дітей з нормальним слухом і первинно збереженим інтелектом прийнято розуміти таку форму мовної аномалії, при якій порушено формування всіх компонентів мовної системи: фонетики, лексики, граматики (Р.Є. Левіна, Т.Б. Філічева). Загальне недорозвинення мовлення може спостерігатися при найбільш складних формах дитячої мовної патології: алалії, афазії, а також ренолалії, дизартрії [3; 4; 6].

Загальне недорозвинення мовлення зазвичай є наслідком резидуально-органічного ураження мозку. Його слід відрізняти від порушень мовного розвитку при поточних нервово-психічних захворюваннях (епілепсії, шизофренії і багатьох ін.).

У порівнянні з дітьми з інтелектуальною недостатністю, у дітей з вираженою мовною патологією в основному спостерігаються залишкові прояви органічного ураження центральної нервової системи – мінімальна мозкова дисфункція (ММД) [7].

Онтогенез психічних функцій у дітей з недорозвиненням мовлення вивчений односторонньо. Існує багато досліджень, в яких описані прояви різних форм мовної патології в різних вікових групах дітей (Л.С. Волкова, С.Н. Шаховська, Т.Б. Філічева, Г.В. Чиркіна, Л.В. Лопатіна). У нечисленних клінічних дослідженнях дітей з недорозвиненням мовлення автори описують симптоми інтелектуальної недостатності, порушення окремих когнітивних функцій, явища емоційно-вольової незрілості (Г.Є. Сухарева, В.В. Ковальов, Є.І. Кириченко) [8,7].

Для загального недорозвинення мовлення характерними ознаками є: пізніша його поява (нерідко лише у 7-8 років), мізерний запас слів, аграматизм, дефекти вимови і фонемоутворення.

Порушення функціонування мовної здатності у дітей з загальним недорозвиненням мовлення виявляється у вигляді [9]:

- зниженої мовної активності (Б.М. Гріншпун, Г.І. Жаренкова, Р.Є. Левіна та ін.);
- зниженої уваги до мовного оточення і недостатньо активної спостережливості (Т.Г. Візель, Ж.М. Глозман, Р.Є. Левіна, А.К. Маркова і ін.);
- сповільненого вироблення і патологічної інертності мовних стереотипів, швидкого згасання виниклих слідів у пам'яті (Г.В. Гуровець, В.І. Лубовський, Н.Н. Трауготт та ін.);
- виникають труднощі актуалізації навіть добре знайомих слів (Н.С. Жукова, Є.М. Мастюкова, Т.Б. Філічева), не здійснюється перенесення засвоєної граматичної форми на інші слова (О.Е. Грібова, В.М. Гріншпун, Н.Н. Трауготт і ін.);
- у мовній беспорядності в нових ситуаціях і хаотичних діях при рішенні вербальних задач (Т.Д. Барменкова, Н.С. Жукова, Н.Н. Трауготт);
- у порушенні програмування вислову, несформованості динамічного стереотипу (Т.Д. Барменкова, В.К. Воробйова, Г.С. Гуменна). Недорозвинення динамічного стереотипу при моторній алалії є причиною появи порушення в застосуванні засвоєних засобів спілкування – заїкання (Н.С. Жукова, Є.М. Мастюкова, Т.Б. Філічева);
- зниження мовної здатності відбивається на недостатності здібності до моделювання (Л.Б. Халілова), заміщення і символізування (Л.Н. Єфіменкова).

Недорозвинення мовлення має різне походження і, відповідно, різну структуру аномальних її проявів. Все різноманіття ступенів мовного недорозвинення розбивають умовно на три рівні. Ступені мовного недорозвинення не є застиглими утвореннями, в кожному з них знаходимо елементи попереднього і подальшого рівнів [3; 4].

1 рівень – повна або часткова відсутність загальнозживаної мови. Діти спілкуються з оточуючими, використовуючи «лепет-

ні» слова, неповні, «лепетні» речення, підкріплюючи мову жестами і мімікою. Обмеженість словника поєднується з недостатнім рівнем розуміння мови, дітям складно виконувати завдання, пов'язані з розумінням категорії числа, часу, роду, відмінка.

2 рівень мовного розвитку характеризується тим, що у дитини з'являються в самостійних висловах вже прості розповсюджені речення з декількох слів. Відмічається вживання найбільш поширених граматичних конструкцій, розширюється словарний запас, в основному за рахунок наочної і дієслівної повсякденної лексики.

Основні проблеми у формуванні всіх мовних компонентів, які дають право говорити про виражене недорозвинення мовлення у такої категорії дітей, виражаються так:

1. обмеженість пасивного словарного запасу, незнання назв багатьох професій і їх атрибутів, не тільки відтінків, але і деяких основних кольорів (жовтий, коричневий, зелений і т.д.), дієслів з різними відтінками значень (під'їхав, переїхав, виїхав), наочного і дієслівного словника, пов'язаного з тваринним і рослинним світом і т.д.;
2. наявність аграматизму (неправильне вживання граматичних конструкцій), відсутність узгодження прикметників з іменниками; змішення відмінкових форм;
3. грубе порушення складової структури і звуконаповнення слів (гаю – граю, лека – ялинка);
4. недостатність фонетичної сторони мовлення підтверджується наявністю великої кількості несформованих звуків (спостерігається наявність 6 видів порушень звуковимовляння: дефекти озвучення, пом'якшення, сигматизм, ротацізм, ламбдацізм, йотацізм і дефекти піднебінних звуків).

3 рівень мовного розвитку характеризується появою розгорненої повсякденної мови без грубих лексико-граматичних і фонетичних відхилень.

При 3 рівні мовного розвитку діти користуються поширеними реченнями, пробують вживати складноскладені і складнопідрядні конструкції. Лексика таких дітей включає всі частини мови. Не дивлячись на значне просування у формуванні самостійної мови, чітко виділяються основні помилки лексико-граматичного і фонетичного оформлення зв'язної мови, в т.ч.:

- лексичні заміни;
- труднощі в утворенні прикметників;
- аграматизм, що виявляється в неправильному узгодженні частин мови між собою;
- недоліки звукової вимови, що виражаються в зміщенні, заміні та спотворенні звуків.

Правильне розуміння структури загального недорозвинення мовлення, причин, що лежать у його основі, різних співвідношень первинних і вторинних порушень необхідно для відбору дітей до спеціальних установ, для вибору найбільш ефективних прийомів корекції і для попередження можливих ускладнень у шкільному навчанні.

Психологічні особливості адаптації дітей із загальним недорозвиненням мовлення до навчання у загальноосвітній школі

Психологічне вивчення дітей з недорозвиненням мовлення було спрямоване на дослідження окремих когнітивних функцій або інтелекту в цілому (Р.Є. Левіна, Г.В. Гуровець, Л.Р. Давидович, А.П. Воронова, Т.А. Фотекова). Іншим напрямком психологічних досліджень дітей з мовною патологією є вивчення соціальної компетенції, поведінки, комунікативних здібностей, що представлений у роботах О.А. Слинько, Л.М. Шипіциної, Л.С. Волкової. Огляд психологічних досліджень показав, що більшість з них носять аналітичний характер, освітлюючи окремі процеси і здібності, ізольовано один від одного [8, 9].

Залишається недостатньо вивченим та дискусійним питання щодо емоційних особливостей дітей з загальним недорозвиненням мовлення – детермінант та змісту страхів, тривожності, агресивності, особливо при переході до навчання у середній школі в групах з дітьми, які вад не мають.

Відомо, що дефект розвитку найгостріше виявляється в ситуації адаптації до нових умов діяльності. У зв'язку з цим останнім часом серед дослідників різних спеціальностей стала дуже популярною проблема психологічної готовності дитини до школи, а також підготовка дитини з проблемами в розвитку до навчання в загальноосвітній школі і адаптація її в суспільстві. На думку психологів і педагогів (Н.Л. Гуткіна, О.Д. Коптева), процес переходу дошкільника до «шкільного дитинства» в більшості випадків не буває безболісним навіть для дітей, які не мають вад розвитку. Він пов'язаний із значними психічними навантаженнями і багато в чому визначає подальшу успішність навчання і соціалізацію дитини. Особливо гостро ця проблема виявляється серед дітей, які навчаються в системі інклюзивної освіти: у групах з дітьми без вад та за загальною освітньою програмою.

Адаптація дітей з вадами мовлення до навчання ускладнюється рядом проблем різних напрямків:

- особистісні (психологічні особливості дітей з вадами мовлення; особливості фізичного розвитку; недостатній розвиток комунікативних навичок),
- педагогічні (непідготовленість педагогічних працівників різних освітніх установ до роботи з такими дітьми; невідповідність темпу навчання у гетерогенному класі; переважання ситуації оцінки, соціальні страхи дітей),
- причини соціально-економічного характеру та організаційно-управлінського характеру.

У дітей з загальним недорозвиненням мовлення до початку шкільного навчання виявляється недостатньо сформованими мовленнєві засоби, затриманий розвиток комунікативних та узагальнюючих функцій мовлення. Ці особливості визначають специфіку навчання у школі [10].

Існує думка, що специфічна соціально-психологічна характеристика дітей із загальним недорозвиненням мовлення обумовлена впливом біологічного фактору розвитку та деструктивним впливом соціальної ситуації, ускладненої комунікативною деривацією, на загальний розвиток дитини з загальним недорозвиненням мовлення [7; 8].

У роботах І.Т. Власенко, Ю.Ф. Гаркуші, Г.С. Гуменної, Є.Ф. Соботович, О.Н. Усанової, Л.С. Цветкової та ін. є відомості про порушення у дітей з недорозвиненням мовлення різних психічних функцій. Автори відзначають несформованість слухового і зорового сприймання, зорового гнозису, симультанного синтезу. Дітям із загальним недорозвиненням мовлення властиве порушення довільної уваги і різке посилення мимовільної; низький об'єм пам'яті, особливо словесної, труднощі в опосередкованому запам'ятовуванні; відставання в розвитку уяви.

Практичні спостереження показують, що навіть при успішній корекції мовного недорозвинення у випускників логопедичних груп частіше виникають труднощі адаптаційного періоду, виявляються проблеми в навчанні. Г.С. Гуменна вказує, що у дітей із загальним недорозвиненням мовлення при достатньо високій здатності до засвоєння знань спостерігається у край низький ступінь реалізації в практичній діяльності. При цьому автор виявила, що провідною недостатністю в структурі навчальної діяльності є мотиваційно-регуляторні розлади: недостатня психічна активність, швидка стомлюваність, виснажуваність [10].

На думку Є.М. Мастюкової, у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення процес навчання ускладнюють порушення емоційно-вольової сфери, оскільки спостереження показують, що у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення при переході до шкільної системи навчання на перший план виступає емоційно-вольова складова шкільної готовності. Слід зазначити, що дослідження ролі емоційної сфери в психічному розвитку дитини нечисленні і мають узагальнений характер без урахування специфіки емоційної складової психічного розвитку дошкільників з порушеннями мовлення [5].

Л.М. Шипіцина, Л.С. Волкова в результаті досліджень виявили деякі особливості емоційно-особистісних якостей учнів з загальним недорозвиненням мовлення. Багатьом з них властиві пасивність, сенситивність, залежність від оточуючих, схильність до спонтанної поведінки [8].

Такі діти характеризуються дратівливістю, підвищеною збудливістю. Вони емоційно нестійкі, настрої швидко змінюється. Нерідко виникають розлади настрою з проявом агресії, тривожності [11]. Розлади в емоційно-вольовій та особистісних сферах дітей із вадами мовлення не лише знижують та погіршують працездатність, але й можуть призводити до порушень поведінки та явищ соціальної дезадаптації. У зв'язку з цим особливу значущість набуває диференційована психопрофілактика та психокорекція наявних у дітей особливостей емоційно-особистісного розвитку [10].

Вади мовлення і пов'язана з цим неуспішність у навчанні призводять до деяких характерологічних змін і зниження самооцінки дитини, появи страхів та збільшення рівня тривожності. При правильному підході до виховання дитини з проблемами в мовному розвитку, правильній педагогічній дії можливо уникнути подібних проблем. Необхідно сформулювати у дитини усвідомлене відношення до роботи над мовою, прагнення подолати свій дефект.

Основним завданням адаптаційного періоду при переході дитини з дитячого садка до школи повинні стати не навчання малюка, а зняття стресу і забезпечення дитині комфортного емоційного стану. Тому в основу адаптаційної роботи з дітьми з вадами мовлення має бути покладений принцип комплексного підходу до організації корекційно-педагогічного процесу. У роботі з дитиною необхідна участь різних спеціалістів: дефектолога, психолога, масажиста та ін. При цьому необхідні не тільки спостереження і консультації дитини різними фахівцями, але і їхня сумісна програма допомоги дитині та її сім'ї.

На основі досліджень закономірностей мовного розвитку дітей з різною мовною патологією мають бути розроблені шляхи подолання мовної недостатності, визначений зміст корекційного навчання і виховання, закладені методи фронтального навчання та виховання дітей. Вивчення структури різних форм недорозвинення мови, залежно від стану компонентів мовної системи, від ступеня вираженості дефекту, дозволить підійти до науково обґрунтованої індивідуалізації спеціальної роботи логопеда в межах інклюзивної освіти.

Отже, аналіз літературних джерел – теоретичних та практичних досліджень – дає змогу стверджувати, що питання емоційних станів дітей з загальним недорозвиненням мовлення при переході до навчання у середній школі за загальноосвітньою програмою розроблене недостатньо. Особливості адаптації та емоційні стани, які виникають упродовж даного періоду не визначені, що значно ускладнює роботу педагогічних кадрів та батьків. Не вивчені специфічні страхи дітей з вадами мовлення – їх вікові особливості, прояви та детермінанти. І тому важливим питанням залишається програма профілактики та корекції, яка має будуватися на обґрунтованій теорії.

Тобто майбутнім напрямком досліджень має стати саме емоційний світ дітей з вадами мовлення, зокрема, з загальним недорозвиненням, що дасть можливість розробити комплексний теоретичний та практичний підходи до роботи з дітьми в межах середніх навчальних закладів.

Список використаних джерел

1. Выготский Л.С. Основы дефектологии. – СПб.: Лань, 2003. – 654 с.
2. Астапов В.М. Введение в дефектологию с основами нейро- и патопсихологии. – М.: Международная педагогическая академия, 1994. – 216 с.

3. Левина Р.Е. Нарушения письма у детей с недоразвитием речи. – М.: Изд-во АНН РСФСР, 1961. – 311 с.
4. Основы теории и практики логопедии / Под ред. Р.Е. Левиной. – М.: Просвещение, 1968. – 367 с.
5. Мастюкова Е. М. Ребенок с отклонениями в развитии. – М., 1992.
6. Филичева Т. Б. и др. Основы логопедии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Педагогика и психология (дошк.)» / Т. Б. Филичева, Н. А. Чевелева, Г. В. Чиркина. – М.: Просвещение, 1989.– 223 с.: ил.
7. Основы специальной психологии: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Л. В. Кузнецова, Л. И. Переслени, Л. И. Солнцева и др.; Под ред. Л. В. Кузнецовой. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 480 с.
8. Логопедия: Учеб. для студ. дефектол. фак. педвузов /Под ред. Л.С. Волковой, С.Н. Шаховской. – М.: Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 1999. – 680 с.
9. Микляева Н.В. Развитие языковой способности у детей с общим недоразвитием речи // Дефектология. 2001. – № 2.
10. Трошин Олег Владимирович, Жулина Елена Викторовна. Логопсихология: Учеб. пособие для студ. вузов. – М.: ООО «ТЦ Сфера», 2005. – 247 с. – (Учебное пособие). – Библиогр.: С. 246-247.
11. Специальная педагогика / Под ред. Н.М.Назаровой. – М.: АСАДЕМА, 2000.

The article is devoted to the problem of emotional states of children with speech disorders at the moment of adaptation to studying at school with children without speech or other disorders. The author analyses theoretical information, results of clinical and psychological researches. The main problems of future research were determined.

Key words: speech disorder, adaptation, fear, anxiety.

Отримано: 04.09.2009

УДК 159.9:77.0

М.В. Шевченко

ПСИХОЛОГІЯ ВИНИКНЕННЯ ФОТОГРАФІЇ

У статті мова йде про значення психології як невід'ємної складової появи фотографії. На основі розгляду конкретного фактичного матеріалу і зроблених відповідно до його аналізу теоретичних висновків розкриваються психологічні чинники, явища й закономірності виникнення цього виду творчої діяльності, застосування адекватних засобів стимуляції пошуку винахідників та користувачів фотографії в процесі